

साहित्य, कला आणि लोकसंस्कृतीला वाहिलेले त्रैमासिक

तिफण

वर्ष १२ वे, अंक - पहिला एप्रिल ते जून २०२१

UGC Care Listed Journal
ISSN 2231 - 573X

● संपादक ●

डॉ. शिवाजी हुसे

पत्ता : संपादक, तिफण, 'शिवार', श्रीराम कॉलनी,
हिवरखेडा रोड, कन्नड, जि. औरंगाबाद - ४३११०३,

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	प्रकरण	
•	शुभेच्छा – प्रा. कार्तिक पाटील	05
•	शोध महानवाचा : संपादकीय – प्रा. प्रफुल एम राजुरवाडे	07
1	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर-युगपुरुष – प्रा.डॉ. प्रमोद मनोहर बोधाने	13
2	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि अस्पृश्य – डॉ. सतिष खरात	17
3	महाडचा संग्राम: एक पाऊल परिवर्तनाच्या दिशेने – डॉ. दत्तात्रय रामचंद्र डुबल	24
4	स्वतंत्र मजूर पक्ष व खोती पध्दतीचे उच्चाटन- प्रा. डॉ. जयंत रतिराम रामटेके	28
5	डॉ. आंबेडकरांचे कोल्हापुर संस्थानातील अस्पृश्योध्दाराचे काय-डॉ.प्रदीप मोहन कांबळे	34
6	कुटूंब नियोजन आणि लोकसंख्या नियंत्रणाबाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार- डॉ. भारती प्रमोद गायकवाड	38
7	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जातीनिर्मुलनविषयक विचार- प्रा. डॉ. रविंद्र विखार	44
8	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व अमरावती येथील अंबादेवी मंदिर प्रवेश सत्यागृह- प्रा. डॉ. कुसुमेंद्र गं. सोनटक्के	48
9	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा खोती पध्दतीविरुद्ध लढा- प्रा.डॉ. म्हात्रे सुभाष	55
10	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतकरी व कामगार यांच्या हितासंबंधीचे कार्य- डॉ.बोडखे संजीव सुखलाल	59
11	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची सामाजिक लोकशाही-प्रा. कमलाकर शरद इंगळे	63
12	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक न्यायाची प्रासंगिकता- प्रा. डॉ. दशरथ आदे	66
13	महिला सक्षमीकरणात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान- प्रा.डॉ.संतोष पहारे	74
14	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्रि मुक्ती- डॉ. राजू पुं. किरमिरे	81
15	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि हिंदु कोड बिल- प्रा. विजय शामराव कांडलकर	86
16	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य- डॉ.सुरेश मारुती चव्हाण	93
17	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार- प्रा. डॉ. पंकज रघुनाथ देवरे	98
18	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार- डॉ. संदिप म. राऊत	107
19	भारतीय चलन व अर्थव्यवस्थेत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान- डॉ. विद्युलता राहुल हांडे	112
20	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची आर्थिक दृष्टी- प्रा.डॉ. फरिदा शफीक खान	119
21	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जल नियोजन कायदे- चंद्रमणी काशीनाथ भोवते	124
22	दलित नाटक – रंगभूमीची पूर्वपरंपरा व विकास- प्रा. डॉ. प्रफुल्ल तु.बन्सोड	135
23	डॉ बाबासाहेब .आंबेडकरांची ओजस्वी मराठी लेखन शैली- कु लीना निलकंठराव उराडे .	144

24	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सांसदीय लोकशाहीसंबंधी विचार— प्रा. विठ्ठल चौधरी	151
25	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे 'नवयान'— येवला ते नागपूर— डॉ. श्रीनिवास सातभाई	159
26	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे वृत्तपत्रीय काय – प्रा.डॉ.राजेंद्र गुलाबराव काकुस्त	165
27	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे फाळणीविषयक विचार.— डॉ.तीर्थराज कापगते .	171
28	डॉ. बी. आर. आंबेडकरांच्या विचारांचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील प्रभाव डॉ. आर. ए. फुलकर , प्रा. व्ही. पी. काटकर	180
29	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेती व शेतकरी धोरण - प्रा.बालाजी रावसाहेब बोडके	187
30	आंबेडकरी चळवळ आणि दलित साहित्य - डॉ. मथुरा मेवाड	195
31	आंबेडकरी विचारांचा दलित साहित्यावरील प्रभाव - प्रा.डॉ. रामकिशन दहिफळे	203
32	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक चिंतन .— डॉ.अनमोल शेंडे	212
33	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या वृत्तपत्रांची प्रासंगिकता एक चिकित्सक अध्ययन विकास गवई	218
34	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा वृत्तपत्रीय प्रपंच – डॉ. युवराज धबडगे	226
35	पत्रकारिता आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर – डॉ. मोहन राजाराम कापगते	233
36	विदर्भातील महिलांच्या राजकीय विकासात शेतकरी संघटनेचे योगदान – प्रा. गुरूदास दादाजी बल्की	238

विदर्भातील महिलांच्या राजकीय विकासात शेतकरी संघटनेचे योगदान

प्रा. गुरुदास दादाजी बल्की

इतिहास विभाग प्रमुख.

श्री शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान

महाविद्यालय राजुरा जिल्हा चंद्रपूर

[ईमेल-gurudas.balki@gmail.com](mailto:gurudas.balki@gmail.com)

प्रस्तावना : -

भारतातील स्त्रीमुक्ती चळवळीचा इतिहास लिहितांना पांढरपे शा श हरी, नोकरदार स्त्रियापुरती मर्यादीत असलेली ही चळवळ ग्रामीण कष्टकरी शेतकरी स्त्रियांपर्यंत नेऊन तिचा परीघ कितीतरी पटींनी वाढविण्याचे काम प्रथम शरद जोशींनी केले याचा आढावा घेणे क्रमप्राप्त आहे. त्यासाठी ते ग्रामीण स्त्रीच्या बरोबरीने वागुन ते संवाद साधायला शिकले. शेतकरी स्त्रीला बोलतं केलं आणि स्त्रीयांना स्वताच्या अन्यायाविरूद्ध उभे केले. १९८२ साली सटाणा येथे भरलेल्या शेतकरी संघटनेच्या पहिल्या अधिवेशनात शेतकरी महिला आघाडी स्थापनेची पार्श्वभूमी तयार झाली या अधिवेशनामध्ये शरद जोशी यांच्या पत्नी लीला जोशी यांनी आपल्या भाषणात शेतकऱ्यांच्या संघटनेबरोबर शेतकरी महिलांचीही संघटना असावी असे मत मांडले यानंतर खऱ्या अर्थाने शरद जोशींनी महिलांना शेतकरी संघटनेमध्ये सामावून घेण्यासाठी ग्रामीण शेतकरी महिलांमध्ये जागृती निर्माण करण्यासाठी स्त्रियांची शिबीरे घेण्याची कार्ये सुरु केले याच प्रयत्नातून १९८६ मध्ये चांदवड (जि.)नाशिक येथे स्त्रियांचे अधिवेशन (शन भरविल्या गेले.) या अधिवेशनाची फलनिष्पत्ती म्हणजे अधिवेशनाला उपस्थित असलेल्या स्त्रीयांची संख्या होय. खऱ्या अर्थाने या अधिवेशनांतर शेतकरी संघटनेच्या महिला आघाडीचा पाया रोवला गेला आणि यातूनच पुढील काळात शेतकरी महिलाविषयक

समस्या सोडविण्यासाठी , स्वतः कष्टकरी असून सुध्दा लाचारीचे जीवन जगणाऱ्या स्त्रीला बळकट करण्यासाठी शेतकरी संघटनेने प्रयत्न केले.

विषयाची ओळख: -

यामध्ये शेतकरी महिला आघाडीची स्थापना , महिलांच्या राजकीय सहभागाची योजना , महिलांच्या संपत्ती अधिकाराची फेरमांडणी , लक्ष्मीमुक्ती अभियानाद्वारे स्त्रीयांच्या नावे शेती करण्याचे शेतकरी पुरुषांना आवाहन , दारूदुकान बंदी आंदोलन , पंचायत राज बळकावं आंदोलन यासारख्या विविध मार्गांनी स्त्रीयांच्या प्रश्नांची सोडवणुक करतानाच ग्रामीण स्त्रियांच्या सबलीकरणात शेतकरी संघटनेचे मोलाचे योगदान आहे.

संशोधनाचे अभ्यास क्षेत्र: -

सदर संशोधनाचे क्षेत्र हे शेतकरी संघटनेत पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून विविध आंदोलनात सहभागी झालेल्या स्त्रिया आणि त्यातून राजकीय नेतृत्व कसे निर्माण झाले यावर प्रकाश टाकते

संशोधनाचे ध्येय व उद्दिष्टे:-

१. शेतकरी संघटनेमध्ये स्त्रियांची भूमिका तपासणे.
२. शेतकरी संघटनेत महिला नेतृत्व कसे निर्माण झाले याचा अभ्यास करणे.
३. विविध आंदोलनातील महिलांचा सहभाग आणि महिलांचे राजकीय नेतृत्व याचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहीतके:-

१. शेतकरी संघटनेने महिलांचे राजकीय नेतृत्व निर्माण करण्यात महत्वाची भूमिका बजावली.

संशोधन पद्धती:-

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी प्राथमिक साधने तसेच दुय्यम साधनाचा वापर करण्यात आला आहे.त्यात शरद जोशी यांनी लिहिलेली संदर्भ ग्रंथ, त्यांचे भाषणे, तसेच समकालीन लेखकांनी लिहिलेली पुस्तके, लेख, मासिके, वर्तमानपत्रे याचा वापर करण्यात आला आहे.संकलित माहितीच्या आधारे शोधनिबंधाची योग्य मांडणी करण्यात आली आहे.

१) शेतकरी संघटनेची स्थापना -

भारताला सन १९४७ मध्ये स्वातंत्र्य मिळाले परंतु भारतातील शेतकऱ्यांची स्थिती जैसे थे होती . शेतकऱ्यांच्या समस्या उत्तरोत्तर वाढत होत्या . राजकीय धोरण ., बाजारव्यवस्थेतील दलाल या सर्व मध्यस्थामुळे शेतकरी नागवला गेला स्वातंत्र्योत्तर .महाराष्ट्रातशेतकरी चळवळीला नवसंजीवनी दिली ती ८० च्या दशकातील उत्तरार्धात शरद जोशी यांनी स्थापन केलेल्या शेतकरी संघटनेनी उच्च .विद्याविभूषित, संयुक्त राष्ट्रात नोकरी करणारे , शेतीविषयी कुठलाही अनुभव पाठीशी नसलेले शरद जोशी यांनी भारतात वेगवेगळ्या अधिकार पदावर काम करीत संयुक्त राष्ट्र संघापर्यंत झेप घेतली संयुक्त .राष्ट्रसंघात काम करताना त्यांनी जगातील शेतकरी आणि भारतातील शेतकऱ्यांची स्थिती याचा तुलनात्मक अभ्यास केला . सरकारचीशेतकऱ्याबद्दलची धोरणं आणि त्यामुळे त्यांची झालेली दैन्यावस्था पाहून ते अस्वस्थ झाले या . भारतात परतल्यानंतर .अस्वस्थेतुन त्यांनी युनो मधील नोकरीचा राजीनामा दिला आणि ते भारतात परतले पुणे जिल्हयातील आंबेठाण येथे कोरडवाहु शेती घेऊन शेती करण्याचा निर्णय घेतला आणि यातुन शरद जोशींना शेतकऱ्यांच्या दुःखाचे कारण कळले म्हणुनच .१९७९ मध्ये त्यांनी शेतकऱ्यांच्या हक्कासाठी लढणाऱ्या एका शेतकरी संघटनेची स्थापना केली . शेतकरी आंदोलनाच्या माध्यमातुन शेतकऱ्यांच्या हिताच्या त्यांनी अनेक मागण्या मान्य करून घेतल्या प्रसंगी सरकारला .शेतीविषयक धोरणे बदलण्यास भाग पाडले.

शेतकरी संघटनेने शेतकऱ्यांच्या शेतीमालाला उत्पादन खर्चावर आधारीत रास्त भाव मिळावा यासाठी सातत्याने प्रयत्न केला आहेया एक कलमी कार्यक्रमासाठी कांदा ., ऊस, तंबाखु, दुध, भात, कापुस, ज्वारी इत्यादी पिकाच्या शेतकऱ्यांच्या आंदोलनांचे नेतृत्व शरदजोशीयांनी करून ही सर्व आंदोलने य शस्वी केली.

महाराष्ट्रात शेतकरी संघटना स्थापन झाल्यानंतर शेतकरी वर्गाच्या न्याय मागण्यासाठी शेतकरी संघटनेनेतर्फे शरद जोशीच्या नेतृत्वात वेळोवेळी मोर्चे , आंदोलन होऊ लागली यासाठी हजारोच्या संख्येने . शेतकरी वर्ग उपस्थित होऊ लागला परंतु या सर्व आंदोलनामध्ये .शेतकरी स्त्रीयांचे स्थान किंवा भूमिका काय? हा विचार समोर येऊन शेतकरी महिला आघाडीच्या स्थापनेसाठी प्रयत्न होऊ लागले.

२) शेतकरी महिला आघाडीची स्थापना -

आपल्या समाजात स्त्रीचे काम म्हणजे फक्त चुल आणि मुल सांभाळणे एवढच पुर्वीपासुन चालत आलेलं आणि याच वाक्याच अनुकरण आपण स्वतःला पुढारलेले समजणाऱ्या समाजानी सुध्दा मुक्त हस्तानी केलं खरे पाहिले तर कुठलेही कार्य करताना ते कार्य स्त्री .शिवाय पुर्ण होणे अशक्यच तरी सुध्दा . स्त्रीला कुठलाच अधिकार नाही .स्त्री दुर्लक्षीतच राहिली, यामध्ये वडीलोपार्जीत संपत्ती असो की पतीकडची संपत्ती असो कुठल्याही संपत्तीवर स्त्रीचा अधिकार नाकारल्या गेला स्त्री ही फक्त उपभोगाचे साधन .

एवढेच समजून तीचं आजतागायतशोषण होत आलं मात्र या बाबींना शेतकरी संघटनेनं छेद दिला .शेतकरी महिलांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी शरद जोशी प्रणीत शेतकरी संघटनेने मोलाची कामगिरी केली एरवी .

घरकाम सांभाळून घरधनी सांगेल तेवढेच कामकरणाऱ्या महिलांमध्ये शरद जोशींनी जागृती निर्माण करून त्यांना बोलते करण्याचा प्रयत्न केला या कार्यासाठी .शरद जोशींनी१९८०-१९८४ या काळात महाराष्ट्राच्या ग्रामीण भागातील गावे पिंजुन काढली आणि ग्रामीण शेतकरी स्त्रीयामध्ये जागृती निर्माण केली.^३

या कार्याचा परिपाक म्हणजेच ९ व १० नोव्हेंबर १९८६ साली भरलेलं चांदवड .जि)नाशिक येथील (शेतकरी महिला अधिवे शन होय या अधिवे .शनामध्ये लाखोच्या संख्येने खेडयापाडयातून शेतकरी स्त्रिया स्वयंस्फूर्तीने उपस्थित झाल्या .शेतकरी स्त्री च्या दृष्टीने चांदवडचं महिला अधिवे शन तीच्या भावभावनाचे ओझे उतरविणारे ठरले तिचं आत्मभान जागे झाले ., घरात स्वतःला सन्मानाचे स्थान मिळविण्यासाठी ती जितकी जागृत झाली , तितकीच आपल्या घरधण्याला लुटणाऱ्या विरोधातील आर्थिक लढाईत देखील उतरली.^४

ज्या स्त्रीने घराचा कधी उंबरठा सुध्दा ओलांडला नव्हतात्या स्त्रीने स्वतःचे गाव ., जिल्हा ओलांडून आपल्या मधील स्त्री संघटनेचे ताकद काय आहे हे शेतकरी संघटनेच्या होणाऱ्या आंदोलनात सहभागी होवून दाखवून दिलेया अधिवे .शनामधील शेतकरी स्त्रीचा उत्स्फूर्त प्रतिसाद हा आजपर्यंत दबलेल्या किंवा दाबून ठेवलेल्या, सतत शोषण सहन करणाऱ्या स्त्रीयांचा भावी कार्यासाठी सज्ज असल्याचा पुरावा होता याच . अधिवेशनात शेतकरी महिला आघाडीची स्थापना करण्यात आली आणि समोर जाऊन महिलांसाठी विविध उपक्रम राबविले गेले.

सध्या स्थितीमध्ये होणाऱ्या विविध आंदोलनामध्ये स्त्रियांच्या वाढत्या सहभागातून आपल्याला शेतकरी संघटनेने स्थापन केलेल्या शेतकरी महिला आघाडीच्या कार्याची प्रचीती येतेआज महिला स् .वंयपूर्ण झाल्या असून संपूर्ण क्षेत्रामध्ये पुरुषांच्या बरोबरीने कार्य करतांना आढळतात यामध्ये विविध आंदोलनातील स्त्रियांचा सहभाग हा उल्लेखनीय आहे दारू बंदी आंदोलन असो की स्त्री .शोषणा विरोधातील आंदोलन असो यामध्ये स्त्री ही स्वतः जबाबदारीने भाग घेऊन आपल्या न्याय मागण्या पूर्ण करण्यासाठी सरकारला भाग पाडत आहे .

३) महिलांचा राजकीय सहभाग :-

शेतकरी संघटनेच्या महिला आघाडीने शेतकरी स्त्रियांमध्ये जागृती निर्माण करण्याचे कार्य केले . चार भीतीच्या आत जीवन जगत असलेल्या स्त्रीलाशेतकरी संघटनेने राजकीय व्यासपीठ दिलं चांदवडच्या . अधिवेशनात स्त्रियांसंबंधीचे कामे ज्या संस्थामध्ये होतात त्या स्थानिक स्वराज्य संस्थानचे कारभार

सर्वतोपरी स्त्रियांच्या हाती असावा यासाठी शेतकरी संघटनेने पंचायत राज संस्थांच्या निवडणुकात १०० टक्के महिला पॅनेल्स उभी करण्याचे जाहीर केले त्याचा धसका म्हणून .शंकरराव चव्हाणाच्या कारकीर्दीत जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती यांच्या निवडणुका त्यांची मुदत संपुनही तीन वर्षे झाल्याच नाहीत . शेवटी शेतकरी महिला आघाडीने जिल्हा परिषद व पंचायत समिती बळकाव आंदोलनाचा धक्का दिल्यावरच सरकारला त्या घेणे भाग पडले . यानंतर झालेल्या निवडणुका मध्ये काही स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये शेतकरी महिला आघाडीच्या १०० टक्के महिला निवडून आल्या तसेच महाराष्ट्र राज्याच्या विधानसभेत सुध्दा शेतकरी महिला आघाडीच्या स्त्रिया निवडून आल्या.

सरकारने शेतकरी महिला आघाडीच्या १०० टक्के महिला पॅनेलच्या कार्यक्रमाला शह देण्यासाठी ३३ टक्के आरक्षणाची क्लुप्ती काढली .शरद जोशीच्या शेतकरी संघटनेनी महिलांना सक्षम करण्याचे कार्य केलं.^६ पूर्वी घरात चालणारी चर्चा दाराआडून ऐकणारी ग्रामीण स्त्री आता हजारो संख्येच्या समुदायाला संबोधित करू लागली स्त्रियांच्या या बदलावर .शरद जोशी म्हणतात की, लाऊडस्पीकर कडे चालत येणारी मुलगी ही एखाद्या हरीणी किंवा शेळी सारखी येते आणि एकदाची बोलते पहिल्यांदा घाबरते पण तिथुन परत जाताना तिला असं वाटत की आणखी बोलायला पाहिजे होतं, त्या पुष्कळदा येतात की आम्हाला आणखी थोड बोलु द्या, त्यामुळे जाताना त्याचे डोळे वाघीणीचे होतात महीला कार्यकर्त्याची खाण ही फक्त .शेतकरी महिला आघाडीतच आहे.^७

शेतकरी संघटनेने ग्रामीण स्त्रियांना व्यासपीठ दिलेयाचे पडसाद आज ग्रामीण भा .गात दिसुन येते . ग्रामपंचायत, पंचायत समिती, जिल्हा परिषद असो किंवा कृषी उत्पन्न बाजार समितीचे राजकारण असो यामध्ये ग्रामीण स्त्रिया हिररीने सहभागी होऊन चांगला कारभार चालविताना दिसते आहे एवढच नव्हे तर . स्त्री सहभागावरून निवडणुकीच्या निकालाचा अंदाजही बांधता येऊ लागलेला आहे पुर्वी .पुरुषांच्या पाठीमागे स्त्री उभी रहायची हे जरी खरे असले तरी आजचे चित्र मात्र वेगळे दिसते स्त्री संघटन हे राजकीय . लोकशाहीचे यशस्वीपण आहे असे दिसुन येते.

४) लक्ष्मीमुक्ती अभियान -

शेतकरी संघटनेने चांदवडच्या महिला अधिवे शनामध्ये शेतकरी महिला आघाडीची स्थापना केली आणि त्यातून स्त्रियांना मुख्य प्रवाहात सामावून घेण्याचे कार्य सुरु झाले ग्रामीण .शेतकरी स्त्रीच्या नावाने कुठलीही संपत्ती किंवा मालमत्ता राहत नव्हती तेव्हा .शेतकरी संघटनेने शेतकरी स्त्रीला सर्वकष सक्षम करण्याच्या उद्देशाने लक्ष्मीमुक्ती आंदोलन चालविलं.

नव्वदच्या द शकातील शेतकरी शेतकरी संघटनेनं चालविलेलं लक्ष्मीमुक्ती आंदोलन हे शेतकरी संघटनेच्या आंदोलनातील एक महत्वपूर्ण आंदोलन म्हणावं लागेल घरातील लक्ष्मी म्हणुन ज्या स्त्री चा . आपण उदोउदो करतो, प्रत्यक्षात मात्र त्या स्त्री च्या नावावर कुठलीच संपत्ती नसते प्रत्येक वेळी तीला . कुठलाही खर्च करायचा झाला तरनवऱ्यासमोर हात पसरावा लागतो ग्रामीण .शेतकरी स्त्री च्या संदर्भात बोलायच तर पहाटे पासुन तर रात्री अंथरूणावर पडण्यापर्यंत शेतकऱ्यांची लक्ष्मी ही रोज १५ ते १६ तास सारखी काम करीत असते म्हणुन जर शेतकऱ्याला घामाचे दाम हवे तर त्यांच्या दुप्पट त्यांच्या लक्ष्मीला मिळायला हवे हे .शरद जोशींनी अगदी गणिताचा आधार घेऊन स्पष्ट केले आणि यातुनच लक्ष्मीमुक्ती अभियानाला सुरुवात झाली.^८

शरद जोशींनी शे तकरी संघटनेने सुरु केलेला लक्ष्मीमुक्ती अभियाना अंतर्गत शरद जोशींनीमहाराष्ट्रातीलशेतकऱ्याला आवाहन केले की शेतकऱ्यांनी आपली शेती आपल्या पत्नीच्या नावे करावे . आणि या आवाहनाला महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांनी दाद देत आ पापल्या घरच्या लक्ष्मीला जमीनीची मालकी देऊन आपल्यात झालेल्या बदलाचा पुरावा दिला .शेतकरी संघटनेच्या ज्या पाईकाकडे जमीनच नाही त्यांनी आपल्या व्यवसायातील फायदा, घर किंवा असलेल्या अन्य मालमत्तेत आपल्या पत्नीला हिस्सेदार केल्याची उदाहरणेही बरीच आहे.^९

याचाच अर्थ शतकानुशतके ज्या स्त्रीला फक्त भोगवादाची वस्तु म्हणून तिच्याकडे पाहिलं गेलं त्या स्त्रीला शेतकरीसंघटनेने पुर्णपणे सक्षम करून तीला शेतीची मालक बनविलं .शेतकरी पुरुषांनी संपत्ती तीच्या नावावर करणे ही खरच अविश्वसनीय गोष्ट होती.

या लक्ष्मीमुक्ती अभियानाचे य शस्वीपण म्हणजे महाराष्ट्र सरकारने १९९४ साली काढलेला लक्ष्मीमुक्तीचा अध्यादेश होय.^{१०}१९९४ ते आजतागायत महिलांचे स्त्री सबलीकरणाच्या माध्यमातुन आज पुरुष प्रधान संस्कृतीच्या एका दडपणाखाली न राहता स्वातंत्र्याचा उपभोग घेत स्वतःचे कुटूंब चालविण्याचे मनोधैर्य वाढले आहे म्हणुनच दे .शाच्या प्रगतीमध्ये व कृषी क्षेत्राच्या विकासांमध्ये ग्रामीण महिलांचे योगदान आहे ज्यामध्ये महिलांचे महिला गटांच्या माध्यमातुन .शेतीसाठी कर्ज पुरवठा करणे, कृषी अवजारे खरेदीकरिता सहायता निधी उभारणे हे कार्य त्या स्वजागृतीतून करित आहे म्हणजेच आज स्त्री पुरुष समानतेचे खरं मुल्य ग्रामीण भागात रूजतांना दिसुन येते .

५) दारू दुकान बंदी आंदोलन-

गावोगावी उघडलेली सरकारमान्य दारूची दुकाने ही राजकारण्यांचा वरदहस्त लाभलेल्या गुंडाचे अड्डे बनल्याची आणि त्यामुळे नागरीकांना , विशेषतः स्त्रीया जाणे असुरक्षीत झाल्याची-मुलींना रस्त्यातुन येणे-

नोंदशेतकरी महिला आघाडीने गंभीरपणे घेऊन दारू दुकान बंदीचे आंदोलन छेडले दारूमुळे ग्रामीण भागात .
अनेक संसाराची वाताहत होत होती आणि याचा सर्वात जास्त त्रास स्त्रियांनाच भोगावा लागत होता त्यामुळे याअशा संसार उध्वस्त करणाऱ्या दारू दुकान बंदीसाठी शेतकरी महिला आघाडीने पाऊल उचलले.

चांदवडच्या अधिवेशनातून आत्मभान घेऊन बाहेर आलेल्या शेतकरी स्त्रियांनी रणरागिणींचा अवतार धारण करत समाजातील गुंड, त्याला संरक्षण देणारे प्रशासन व पुढारी यांच्या दडपशाहीला भीक न घालता गावोगावी दारू दुकाने बंद करण्याचा धडाका लावला चांदवडच्या अधिवेशनांतर आपल्या पुरुषपणाच्या अहंकाराला तिलांजली देत शेतकरी पुरुषांनी सुध्दा या महिलांना बळ दिले परिणामी सरकारने अध्यादेश काढून ही दुकाने बंद करण्याचा पर्याय जनतेला द्यावा लागला.^{११}

एकंदरीत लक्षात येते की शेतकरी संघटनेच्या महिला आघाडीने दारू दुकान बंदी आंदोलन करून स्त्रियांमध्ये गावा याचे पडसाद आजही गावात जागृती करून त्यांना या आंदोलनासाठी एकत्रीत केल्याचे उदाहरण म्हणजे समाजात उमटत आहे २०१५ साली महाराष्ट्रातील चंद्रपूर जिल्ह्यात झालेली दारूबंदी होयचंद्रपूर जिल्ह्यात दारूबंदी व्हावी म्हणून चंद्रपूर जिल्ह्यातील स्त्रियांनी सरकारवर दबाव आणून जिल्ह्यात दारूबंदी करून घेतली आणि यामध्ये स्त्रिया आघाडीवर होत्या यावरून असे लक्षात येते की आता स्त्रियांचे संघटन होऊ लागले आहे, तिचा आंदोलनामध्ये सहभाग वाढत आहे, कौटुंबिक जबाबदाऱ्या सोबतच समाजकारण, राजकारण ही स्त्रियांचे बलस्थाने होत आहेत स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये नेटाने निवडणूक लढवून कारभार सुद्धा सांभाळत आहे. म्हणूनच भारतासारख्या कृषी प्रधान राष्ट्रामध्ये शेतकरी संघटनेच्या माध्यमातून स्त्रिया समोर येणे हे वरदान मानावे लागेल.

सारांश :-

महिलांच्या राजकीय विकासात शेतकरी संघटनेचे योगदान लक्षात घेताना शेतकरी संघटनेने महिलांच्या उत्थानासाठी केलेली विविध आंदोलने लक्षात घेतली असता शेतकरी संघटना ही शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांसाठी शेतकऱ्यांनी उत्पादित शेतमालाला रास्त भाव मिळावा यासाठी स्थापन झालेली होती परंतू या सर्व घडामोडीमध्ये शेतकऱ्यांची स्त्री ही दुर्लक्षित राहिली होती आणि स्त्री शिवाय कुठलेही काम पूर्ण होत नाही, या उक्तीप्रमाणे या दुर्लक्षित घटकाला न्याय देण्यासाठी शरद जोशींनी महिलांना जागृत करून त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास निर्माण केला. शेतमालाला भाव न मिळाल्याने शेतकऱ्यांचे जे आर्थिक शोषण होते त्या शोषणाचाच अपरिहार्य परिणाम ग्रामीण शेतकरी महिलेचं शोषण आहे ही नवी मांडणी शरद जोशींनी केली त्यांची ही मांडणी स्त्री चळवळीला नवी दिशा देणारी ठरली आणि हेच भान त्यांनी शेतकरी स्त्रीला देऊन तिला शोषणा विरुद्धच्या लढ्यात उभं केलं या आंदोलनामधून शेतकरी स्त्री मध्ये आत्मविश्वास निर्माण झाला परिणामी ही शतकानुशतकेशोषित स्त्री शोषणाविरोधात प्रतिकार करण्यासाठी

सज्ज झाली आपल्या समस्या सोडवून घेण्याकरीता ती पुढे सरसावली, मुलामुलीच्या आरोग्याचा व शिक्षणाचा प्रश्न, कुटूंबातील आपल्या स्थानाचा विचार, मुलीला कमी न लेखण्याचा निर्धार, आर्थिक लुटीचा विरोध करण्याच्या जागरूकतेसोबतच स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या कारभारात बदल घडवून आणण्याच्या उद्देशाने सत्तेत स्थान मिळवून घेण्याकरीता सिध्द झाली.

परिणामी शासनाला महिला विषयक धोरण बदलावे लागले एकंदरीत शेतकरी महिला आघाडीने पीढ्यान-पीढ्या अबोल असलेल्या स्त्रीला बोलते केलं स्वतःचे निर्णय घेण्याकरीता सक्षम बनविलं आज आपल्यात जे स्थानीक स्वराज्य संस्थेपासून तर राज्याच्या राजकारणात स्त्रीयाचा सहभाग दिसतो त्यामागे शेतकरी महिला आघाडीचे महत्वाचे योगदान आहे.

संदर्भ सूची:-

1. दैलोकसत्ता, शरद जोशी यांचा लेख, स्त्रियांचे प्रश्न अन् 'चांदवडची शिदोरी' दि. ६ फेब्रुवारी, २०१३
2. दै लोकसत्ता, विशेष संपादकीय, दि. १३ डिसेंबर, २०१५
3. दैलोकसत्ता, वसुंधरा काशीकर यांचा लेख, आत्मभान शेतकरी स्त्रीचे दि. १६ जानेवारी, २०१६
4. शरद जोशी, चांदवडची शिदोरी: स्त्रियांचा प्रश्न, जनशक्ती वाचक चळवळ प्रथमावृत्ती २०१० पृ. ८-९
5. दैलोकसत्ता, शरद जोशी यांचा लेख, स्त्रियांचा प्रश्नआम्ही मरावं किती : ? दि. २० फेब्रुवारी, २०१३
6. कित्ता.
7. चतुरंग प्रतिष्ठान, दैनंदिनी युक्त स्मरणीका प्रकाशन, पृ. ३६
8. शरद जोशी, चांदवडची शिदोरी: स्त्रियांचा प्रश्न, जनशक्ती वाचक चळवळ, प्रथमावृत्ती २०१०, पृ. १३
9. दै लोकसत्ता, शरद जोशीचा लेख, स्त्रियांचा प्रश्नआम्ही मरावं किती : ? दि. २० फेब्रुवारी, २०१३
10. शरद जोशी, चांदवडची शिदोरी: स्त्रियांचा प्रश्न, जनशक्ती वाचक चळवळ, प्रथमावृत्ती २०१०, पृ. ९

11. दैलोकसत्ता ., शरद जोशीयांचा लेख, स्त्रियांचा प्रश्नआम्ही मरावं किती : ? दि.२० फेब्रुवारी, २०१३